

Katsauksia

Paul Ariste 1905 – 1990

Akateemikko Paul Ariste kertoi mielellään tiettyjä kohtia elämästään ja elämäntyöstään. Seuraava muistokirjoitus pohjautuu niihin muistiinpanoihin, joita eri aikoina olen tehnyt keskusteluista hänen kanssaan, ja myös muutamiin haastattelunauhoituksiin.

Valok. Pertti Virtaranta 30.8.1989

Piirteitä Paul Aristen elämästä ja elämäntyöstä

Akateemikko professori Paul Ariste oli syntynyt 3. helmikuuta 1905 Torman (murteessa *Törma*) pitäjässä Rääbisen kartanossa. Isä, ammatiltaan seppä, oli nimeltä Aleksander Berg, syntynyt v. 1875 Torman pitäjän Lullikatkun kylässä Saaren talossa. Aristen isän isoisällä ei ollut sukunimeä, mutta kun v:sta 1822 lähtien kaikilla piti olla sukunimi, hän otti nimen Berg, joka äännettiin *Pärk*. Nimi saatiin Torman Vötikveren kartanossa viinanpolttimon mestarina toimineen Bergin nimestä.

Isän kotiseudulla Laiusen ja Torman alueella oli pieni määrä ortodokseja, arviolta n. 700 henkeä, ja koska alue oli Liivinmaata, siellä ortodoksit säästyivät luterilaistamiselta. Laiusella oli ollut ortodoksinen kirkko jo Puolan vallan aikana, 1600-luvulla. Laiusen kirkossa Aristen isä ja äiti oli vihitty, ja siinä ristittiin myös heidän poikansa Paul. Isä oli siis kreikkalaiskatolinen, ja isänsä uskontokuntaan kuului poikakin.

Aristen äiti Liisa Põvvat, joka oli miestänsä 9 vuotta vanhempi, sen sijaan oli luterilainen, kotoisin 12 km:n päästä Tartosta, Maarjan pitäjän Vasulan kylästä. Siellä hänen isänsä Peeter Põvvat oli opettajana. Opettaja oli nainut Vasulan meijerin juustomestarin tyttären. Juustomestari oli nimeltään Klement, hänen sukunsa oli tullut kartanoon Etelä-Ruotsista.

Aristen isovanhemmista mainittakoon vielä, että isän vanhemmat olivat Ivan ja Ann. Ann oli metsänvartijan tytär Vaiatusta ja puhui sikäläistä murretta.

Kun Paul oli kahden vuoden ikäinen, seppä Aleksander Berg muutti Pohjois-Tartonmaalle Pedja-joen varrella sijaitsevaan suureen Puurmanin kartanoon, leveämmän leivän toivossa. Kartanon nimi johtuu sitä joskus Ruotsin vallan aikana omistaneesta Buhrmeisterista. Puurmanissa Berg oli kartanon seppänä kolme vuotta. Kartanon herra oli kreivi

Mannteuffel, jolla oli hallinnassaan peräti 13 kartanoa. Kartanon seppänä Aleksander Berg työskenteli kolme vuotta. Tästä ajasta Paul Aristella oli jo monia muistikuvia, mm. siitä että kreivitär Mannteuffel oli kovin komea ja että kartanon puistossa oli saksanhirvillä aitaus.

Puurmanista Aristen vanhemmat muuttivat – asuttuaan lyhyen ajan Visusin kartanon alueella lähellä Kaarepereä – takaisin Tormaan, Rääbisen kartanon töihin. Rääbiseltä kilometrin päässä oli Sätsuveren kylä, ja siellä oli kansakoulu. Sitä koulua Ariste kävi kolme talvea. Koulu oli pieni, oli vain yksi opettaja, joka opetti samanaikaisesti kolmea luokkaa, kun kullakin luokalla oli vain kymmenkunta oppilasta.

Rääbisellä äiti, joka oli Tartossa käynyt kotitalouskurssin, työskenteli kartanossa keittäjänä. Perheen poika Paul oli kesäisin kartanossa töissä, heinänteossa ja kiviä pelloilta vääntämässä.

Kartanon omistajalla von Walterilla oli kuusi lasta. Nämä puhuivat sekä saksaa että viroa. Seppä Bergin ainoa poika Paul leikki kartanon lasten kanssa, oppi näiltä ja näiden vanhemmilta saksan kieltä.

Kotona elämä oli yksinkertaista, mutta puutetta esim. ruoasta ei ollut. Luterilainen äiti luki joka sunnuntai aamurukouksen, ainakin pojan mielestä pitkähkön.

Vuonna 1916 seppä Berg muutti Rääbiseltä perheensä kanssa Tallinnaan. Muuton syynä oli isän pelko joutumisesta mukaan maailmansotaan. Seppä Berg arveli – aivan oikein –, että jos hän työskentelee Tallinnassa lukkoseppänä, niin hän säästyy sotaväkeen otolta.

Muutto Tallinnaan oli seppä Bergin perheelle myös sikäli onneksi, että perheen hyväpäinen poika Paul pääsi koulutielle. Käytyään vuoden L. Elmanovitšin yksityistä alkeiskoulua hän siirtyi v. 1917 lyseoon, nimeltä Keisarillinen Nikolain kymnaasi. Koulun nimi vaihtui Nikolain kymnaasiksi, sen jälkeen »Tallinnan kaupungin poikien humanistiseksi kymnaasiksi» (Tallinna Linna Poeglaste

Katsauksia

Humanitaargümnaasium). Myöhemmin, kun Ariste oli jo koulun päättänyt, sen nimi muuttui jälleen, nyt »Gustav Adolfin gymnaasiksi».

Lukkoseppä Bergin koti Tallinnassa oli vaatimaton, toimeentulo niukka. Kesäisin Paul oli puutarhatöissä noin peninkulman päässä Tallinnasta Harkunimisessä kylässä koulurahoja ansaitsemassa. Siellä hän vapaa-aikoinaan kirjoitti muistiin kansanrunoja. Nämä Aristen varhaisimmat kenttämuistiinpanot ovat M. J. Eisenin kokoelmissa Kirjandusmuuseumissa Tartossa.

Koulunkäynti sujui hyvin. Sen ohessa Paulilla oli muitakin harrastuksia, muun muassa esperanto. 14-vuotiaana hän kävi esperanton kurssin, oppi kielen nopeasti niin että pystyi sitä käyttämään sekä kirjallisesti että suullisesti. Aristen ensimmäinen painettu artikkelikin on esperantonkielinen, nimeltä *La Livoj* (= Liiviläiset). Se ilmestyi 1921 Saksassa Kölnissä *Esperanto Triumfonte* -nimisessä julkaisussa. Seuraavina vuosina hänen esperantonkielisiä kirjoituksiaan ilmestyi paitsi Virossa myös ulkomailla. Hän osallistui myös v. 1927 painetun esperanto-viro -sanakirjan (*»Esperanto-eesti sõnastik»*, Tallinn) laatimiseen yhdessä muutamien muiden virolaisten esperantistien kanssa. Vuonna 1956 Ariste valittiin Pariisissa olevan Esperanton akatemian jäseneksi.

Esperantoharrastukset veivät Aristen myös kahdelle ulkomaanmatkalle. Viron esperantistien ryhmässä hän osallistui kansainväliseen esperantokongressiin v. 1921 Helsingissä. Tämä oli hänen ensimmäinen Suomen matkansa. Kongressissa puhuttiin tietysti esperantoa, mutta sen ulkopuolella Ariste sai harjoitusta myös suomen kielessä, jota hän Tallinnassa oli itsekseen opiskellut. Vuonna 1923 koululainen Paul Berg oli mukana Nürnbergin kansainvälisessä esperantistien kongressissa.

Tallinnan lyseon lopetettuaan 1925 Ariste siirtyi Tarttoon aloittamaan yliopisto-opintojaan. Hän opiskeli viron kieltä, itämerensuomalaisia kieliä, urali-

laista kielentutkimusta ja kansanrunoutta sekä vielä germanistiikkaa. Opin tielle pääsyä helpotti suuresti se, että hän sai opiskelua varten Tallinnan kaupungilta stipendin, muistamansa mukaan 15 kruunua kuussa. Mutta pääasiallisesti hän rahoitti opiskelunsa työskentelemällä Eesti Rahva Muuseumissa, aluksi kirjastossa, myöhemmin kansanrunousarkiston töissä. Työhön pääsystä hän kiitti Eesti Rahva Muuseumin kunniapuheenjohtajaa M. J. Eisenia. Ariste oli huomannut lehdestä ilmoituksen, että ERM tarvitsee työntekijöitä, ilmoittautui halukkaaksi ja sai työpaikan, koska Eisen muisti hänen lähettäneen kansanrunousarkistoon tietoja. Työhön pyrkijöitä oli ollut peräti toista sataa ja paikkoja vain kaksi. Toinen onnellinen valittu oli muuten viron kielen professorin Jaan Jõgeverin tytär Olga. Museon lähettämänä Ariste oli kesällä 1926 Setumaalla Vilon kunnassa kenttätöissä, mistä tuloksena oli mm. seuraavana vuonna ilmestynyt tutkielma setujen joululeikeistä.

Kansanrunousarkiston johtajana oli jo tuolloin originelli Oskar Loorits, kunnansihteerin poika Viljannista Kõpun pitäjästä. Loorits oli huonoissa väleissä monien kollegoidensa kanssa mutta apulaiseensa Aristeen hän oli tyytyväinen – ja samoin Ariste esimieheensä. Ariste ymmärsi Looritsin omalaatuisuuden syitä: tavaton likinäköisyys ja kaatumatauti. Hän antoi suuren arvon Looritsin ahkeruudelle ja kenttätyökokemukselle.

1920-luvulla hyvin moni virolainen muutti vierasperäisen sukunimensä ko-toiseksi. Näin tuli esim. Andrus Saaberkista Saareste, Julius Mälsonista Mägiste ja Peeter Blaubrückistä Arumaa – ja v. 1927 Paul Bergistä Ariste. Nimi ei millään tavalla liity ottajansa suvun historiaan. Ariste oli sopivaa nimeä etsiskellessään huomannut Saarenmaan kartasta Ariste-nimisen kylän, mieltäytyi siihen nimeen, vaikkei ollut vielä käynytkään Saarenmaalla. Paul Aristen vanhemmat säilyttivät kuitenkin sukunimen Berg kuolemaansa saakka.

Maisterintutkintoa varten vaadittavat tentit Ariste suoritti 1929, maisterintyö valmistui ja hyväksyttiin kiittävin lausunnoin v. 1931. Tutkimus käsittelee viron kielen vironruotsalaisia lainasanoja, se ilmestyi nimellä »Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles» v. 1933 Tarton yliopiston julkaisusarjassa Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B 29:3.

Vielä maisteriksi valmistuttuaan Ariste työskenteli vähän aikaa kansanrunousarkistossa, mutta saatuaan parin vuoden ajaksi Tarton yliopiston stipendin hän jatkoi opintojaan ja tutkimuksiaan v. 1932 Helsingissä ja vähän aikaa Upsallassakin sekä loppuvuodesta 1932 ja seuraavana vuonna Hampurissa. Helsingissä Ariste harrasti sukukieliä ja fonetiikkaa, Upsalassa hän perehtyi Landsmålsarkivetin vironruotsalaismurteiden koelmiin ja Hampurissa hän keskittyi fonetiikkaan professori G. Panconcelli-Calzian johtamassa fonetiikan laitoksessa.

Fonetiikan opettajasta oli Tartossa huutava pula. Kettunen kyllä, ollessaan Tarton yliopiston itämerensuomalaisten kielten professorina v. 1920–25, koetti edistää tätäkin opinalaa mm. perustamalla vaatimattoman fonetiikan laboratorion. Aristen opiskeluaikana fonetiikkaa opetti englannin kielen lehtori, alun perin Australian saksalainen Willy Peters, mutta hänet oli poistettu yliopistosta sopimattoman käytöksen vuoksi. Tilanteen ollessa tällainen viron kielen professori Saareste kehotti oppilastaan Aristeä perehtymään fonetiikkaan. Ariste otti kehotuksesta vaarin, tutustui kokeellisfoneettisiin menetelmiin Helsingissä (prof. Äimän johdolla) sekä Hampurissa, ja monipuolisen tiedon hankittuaan hän tuli Tarton yliopiston fonetiikan opettajaksi syksyllä 1933.

Fonetiikka kuului jatkuvasti Aristen harrastuspiiriin, hänen tutkijanuransa alkupuolella se oli melkein pä keskeisellä sijalla. Tohtorinväitöskirja »Hiiu murrete häälikud» (1939) ja sen välitön jatko »Hiiu murrete häälikute kvantiteedist» (1941) muodostavat yhdessä peräti ar-

vokkaan foneettis-fonologisen monografian, synnyltään ja ominaisuuksiltaan mitä mielenkiintoisimmasta murreryhmästä. Tutkimuksesta näkyy, miten syvällisesti Ariste oli tutustunut myös vironruotsiin, jonka avulla eräät Hiidenmaan murteiden erityispiirteet käyvät ymmärrettäviksi. Tutkimuksen aines on suurimmaksi osaksi Aristen itsensä Hiidenmaalla keräämää (vuosina 1931–34), sen kokeellisfoneettiset työt hän teki kahden kielenoppaansa kanssa Tarton yliopiston fonetiikan laboratoriossa. Arvokas lisä tähän tutkimukseen on samana vuonna julki tullut tekstikokoelma »Murdenäiteid Pühalepa kihelkonnast». Hiidenmaalla tehtyihin muistiinpanoihin pohjautuu myös Aristen jo 1938 julkaisema paikannimitutkimus »Ortsnamnen i Pühalepa och Reigi socknar på Dagö».

Edellä mainittujen Hiidenmaan murteiden tutkimusten lisäksi Ariste on useissa artikkeleissa käsitellyt viron kielen foneettis-äänneopillisia erityiskysymyksiä, eikä vain viron vaan myös eräitä vatjan ja liivin, vieläpä syrjääninkin foneettisia ongelmia. Mainitsen näistä kaksi, nimittäin Aristen vuonna 1938 Gentin foneetikokongressissa pitämän, keskustelua herättäneen esitelmän viron kielen monimutkaisista kvantiteettisuhteista (painettu uudelleen v. 1980 Keel ja Kirjandus -aikakauslehdessä nimellä »Kvantiteedikeel»), ja kovin vähälle huomiolle jääneen mutta hyvin merkittävän julkaisun »Foneetilisi probleeme eesti keele alalt» (1947). Lähinnä yliopisto-opetusta palvelemaan hän julkaisi oppikirjan »Eesti foneetika» (1946), jonka suuresti uusittu laitos ilmestyi 1953 nimellä »Eesti keele foneetika». Hyödyllinen on ollut hänen kirjasensa »Eesti keele hääldamine» (1939), joka oli tarkoitettu viron yleiskielen ääntämisen oppaaksi myös suurelle yleisölle.

Tohtoriksi v. 1939 väitellyt Ariste oli vuodet 1940–41 yliopistossaan viron kielen dosenttina ja sen jälkeen, saksalaismiehityksen aikana, assistenttina viron kielen arkistossa. Sodan epänormaaleissa oloissa Ariste saattoi hiukan tehdä

Katsauksia

kielitieteellisiä kenttätöitäkin. Kesällä 1942 hän osallistui Viron kansallismuseon vatjalaiskyliin järjestämään tutkimusmatkaan yhdessä kansatieteilijäin Eerik Laidin, Gustav Ränkin ja Ilmar Talven sekä piirtäjän Ilmar Linnatin kanssa. Samana vuonna hän tutki syrjäänin kieltä lähinnä Lembitun kasarmissa Tartossa, missä oli haavoittuneiden sotavankien sairaala. Kun sitten enimmät Viron fennougristit maailmansodan loppuvaiheissa pakenivat maasta (Mark, Mägiste, Oinas, Raun, Saareste, Toomse), Ariste jäi kotimaahansa. Helppoa ei hänelläkään aluksi ollut: toukokuusta 1945 toukokuuhun 1946, tarkalleen sanottuna vuoden ja yhden päivän, hän joutui olemaan »pitkällä tiellä», enimmän osan ajasta vankilassa Tallinnassa. Hänen »ilmiantajansa» oli ollut muuan Tarton yliopiston lehtori, joka oli ilmoittanut Aristen toimineen »englantilaisten vakoojana»! Päästyään takaisin Tarttoon hänet tuota pikaa määrättiin Tarton yliopiston suomalaisugrialaisten kielten professoriksi ja kateederin johtajaksi, ja hänelle annettiin takautuvasti puolen vuoden palkka. Tässä toimessa Ariste oli aina vuoteen 1977. Senkin jälkeen hän jatkoi yliopistonopettajan työtään, niin että kevätlukukausi 1983 oli hänen yliopistouransa sadas lukukausi. Vuonna 1954 Ariste valittiin Viron tiedeakatemian työjäseneksi. Kun Tallinnaan perustettiin Tiedeakatemian yhteyteen Keele ja Kirjanduse Instituut, Ariste oli luomassa siihen tärkeänä osana kuuluvaa suomalaisugrialaista osastoa ja oli, professorinvirkansa ohessa, tämän osaston johtaja vuodet 1957–60. Mutta vakinainen asuinpaikka hänellä oli aina vain Tartto. Poikansa luona muuten asui viimeksi Aristen isäkin Aleksander, joka kuoli v. 1958 – äiti Liisa oli kuollut jo v. 1934.

Aristen avarasta työkentästä on edellä kosketeltu hänen töitään Hiidenmaan kansankielen ja fonetiikan alalla. Toinen varhainen harrastus, osin edelliseen liittyvä, oli vironruotsin tutkiminen. Alkuisyys ruotsin opettelemiseen lähti äidin-

äidiltä, joka opetti hyväpäiselle tyttärenpojalleen ruotsin kielen sanoja. Ruotsin taito ei päässyt ruostumaan, siitä Ariste piti huolen. Erityisen tärkeä oli oleskelu Upsalassa v. 1932, minkä jälkeen hänellä ruotsin taito ja riikinruotsalainen ääntämys pysyikin hämmästyttävän hyvänä. Vironruotsalaisten kieltä ja muutakin perinnettä Ariste oli itse paikalla tutkimassa v. 1927 Noarootsissa, v. 1928 Hiidenmaalla, v. 1929 Ristillä ja Noarootsissa. Tuloksia näistä tutkimuksista ovat monet vironruotsia ja viron murteiden ruotsalaisvaikutuksia (etenkin sanaston ja fonetiikan alalla) käsitelleet tutkielmat, joista laajimmat ovat edellä mainitut »Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles» ja Hiidenmaan murteiden tutkimus. Yhdessä Tarton yliopiston professorien Per Wieselgrenin ja Gustav Suitzin kanssa hän oli laatimassa 1015-sivuista ruotsalais-virolaista sanakirjaa, joka ilmestyi v. 1939–40.

Viron kielen alasaksalaisia kosketuksia Ariste on tutkinut perusteellisemmin kuin kukaan toinen. Virossa puhuttuun saksaan, baltiansaksaan, hän oli saanut tuntuman jo Rääbisellä kartanon lasten kanssa leikkiessään. Saksan tuntemus säilyi ja kehittyi edelleen Tallinnan aikana ja Tartossa, missä Aristen aineyhdistelmään kuuluikin myös germaaninen filologia. Ariste on monissa julkaisuissaan käsitellyt viron kielen, erityisesti vanhan kirjaviron (ala)saksalaisia lainoja. Näistä laajimmat ovat »Georg Mülleri saksa laensõnad» (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B 46:1, 1940) ja »Saksa laensõnad Heinrich Stahli eesti keeles» (Emakeele Seltsi Aastaraamat 9, 1963).

Germanistiikkaa sivuavat myös Aristen työt juutalaisaksan eli jiddišin parissa. Näihinkin Ariste sai virikkeen jo nuorena. Tallinnan lyseossa hänellä oli näet luokkatoverina juutalaispoika, sukunimeltä Meisel. Tämän kotona Ariste usein vieraili, ja kun pojan kotona puhuttiin jiddiisiä, Ariste oppi tätäkin kieltä. Jiddišin harrastuksiaan hän piti viireillä jatkuvasti, keräsi erityisesti sodan

jälkeen suuret määrät vironjuutalaista perinnettä. Nämä vironjiddišiksi kirjoitetut kansanrunous-, satu- ja uskomusmuistiinpanot ovat toistaiseksi julkaisematta.

Aristen jiddišin harrastusta osoittaa seuraavakin muistelma. Hän oli keväällä 1969 käymässä Helsingissä television Suomi – Viro-tietovisailun merkeissä. Tavatessamme hän viittasi kerran aikaisemmin käymääme keskusteluun, jossa hän oli minulle tähdentänyt Suomen juutalaisten kielen tallentamisen tärkeyttä ja ilmoittanut, että kyllä hän voi tulla haastattelijaksi, jos vain nauhoitustilaisuus järjestyy. Tämän muistaen olin tiedustellut Helsingin juutalaisen vanhainkodin johtajattarelta, olisiko siellä vielä joku jiddišiä osaava – enimmäkseen Suomen juutalaisethan eivät enää jiddišiä taida. Johtajatar ilmoitti, että on heillä ainakin kaksi jiddišiä puhuvaa, joita kyllä sopii haastatella. Kun 21. huhtikuuta 1969 menin Aristen kanssa juutalaisten vanhainkotiin Malminkatu 26:een, tapasimme siellä molemmat jiddišin puhujat, ja heidän kanssaan Ariste heti aloitti keskustelun tällä kielellä. Toista heistä nauhoitimme. Ihmettelin ja ihailin Aristen jiddišin taitoa, niin sujuvasti hän keskusteli kertojamme Moses Guthwertin kanssa. Haastateltavamme, joka oli syntynyt Helsingissä 21.7.1884 ja Helsingissä myös elänyt, kertoi elämästään ja ammatistaan – hän oli ikänsä työskennellyt turkikalalla –, lauloi vielä loppuksi kaksi vanhaa hengellistä laulua. Ariste oli perin tyytyväinen tähän nauhoitukseen (nauhaa tuli 1 t 20 min), ja ilonsa lausui julki myös herra Guthwert siitä, että näin oli saanut tallennetuksi tutkimuksen käyttöön rakasta äidinkieltään ja muistelmia elämänsä varrelta. Hänen huoneessaan tapahtuneen nauhoituksen jälkeen hän vielä ystävällisesti vei meidät samassa talossa olevaan synagogaan, kertoi sen esineistä ja kirjoituksista; myös tämän esittelyn otin ääninauhaan.

Vähän tunnettu ja tutkittu mustalaiskielikin on ollut Aristen mielenkiinnon

kohteena. Alkusysäyksenä oli viron sana *manguma* (sm. *mankua*), jota hän arveli mahdollisesti lainaksi mustalaiskielestä. Hän tiedusteli sanaa Tartossa eräältä mustalaisnaiselta ja aivan oikein, vastaava pyytämistä, kerjäämistä tarkoittava sana esiintyy mustalaiskielessä, josta se ilmeisesti onkin lainattu. Ariste kysyi samalla tiedonantajaltaan, olisiko tämä halukas opettamaan hänelle kieltään. Siihen nainen ei suostunut mutta suositti sijastaan 16-vuotiasta poikaansa Otto Burkevitsiä, joka sitten kävikin monta kertaa Aristen luona mustalaiskieltä opettamassa. Ariste teki paljon muistiinpanoja mustalaiskielestä ja muusta mustalaisperinteestä eri puolilla Viroa v. 1938 ja seuraavana vuonna myös Suomen mustalaisilta ollessaan Jyväskylän kesäyliopistossa viroa opettamassa. Mustalaistutkimuksistaan Ariste on julkaissut muutamia artikkeleita, kuten »Laiuse mustlased» (ACUT B 50:1, 1940), »Über die Sprache der finnischen Zigeuner» (Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1938, Tartu 1940) ja »Soome mustlaste kohanimed» (ACUT B 45:4, 1940) sekä vielä kauniin kokoelman mustaliskertomuksia »Romenge paramiši» (Tartu 1938), mutta paljon hänellä oli julkaisematontakin ainesta hallussaan; nämä muistiinpanonsa hän aikoi – muun kotonaan olevan materiaalin kanssa – luovuttaa Kirjandusmuuseumiin.

Kaikista itämerensuomalaisista kielistä Aristelle läheisin on ollut – tietysti äidinkielen ohessa – vatjan kieli. Jo lyseolaisena Ariste tapasi v. 1923 Tallinnassa Eesti Rahva Muuseumin järjestämässä kansanlauluillassa Viron Inkeristä kutsutun vatjalaisnaisen Daarja Lehden, jolta seuraavana päivänä kirjoitti tusinan veran arvoituksia. Siitä Ariste tallensi ja tutki vatjan kansan kieltä ja muuta henkistä perinnettä jatkuvasti: v. 1932 Helsingissä kielimestariksi kutsutulta Kigoria Kuzminilta, v. 1933 ja sen jälkeen 1937–39 Viron Inkerissä jo tutuksi tulleilta vatjalaisilta Daarja Lehdeltä ja Kigoria Kuzminilta, ja itse paikalla vat-

Katsauksia

jalauskylissä, ensimmäisen kerran syyskesällä 1942, sitten v. 1947 ja vuodesta 1956 alkaen monen monena kesänä, tavallisesti opiskelijoidensa kanssa. Tulokset ovat runsaat, monipuoliset. Keskeisenä Aristella on tietenkin ollut vatjan kieli, sen sanasto ja sen äänne- ja muoto-oppi. Noin 45 000 sanalippua hän on kirjoittanut muistiinpanoistaan. Tämä valtava kokoelma on pohjana Aristen 1950-luvun loppupuolella alulle paneville ja pitkään johtamalle vatjan kielen suurelle sanakirjalle, joka on valmisteilla Tallinnassa Keele ja Kirjanduse Instituutissa. Sanakirja on nyt viimeistelyvaiheessa, ja siinä työssä ovat Aristen entiset oppilaat Elna Adler ja Merle Leppik. Vuonna 1948 valmistui painosta selväpiirteinen »Vadja keele grammatika» ja 20 vuotta myöhemmin sen englanninkielinen laitos Indianan valtionyliopiston sarjassa (Uralic and Altaic Series 68, Bloomington).

Aristen vatjalaisaineksesta huomattava osa sisältää enimmäkseen asianomaisen kertojan murteella sanelun mukaan kirjoitettuja tai ääninauhasta litteroituja tekstejä mitä erilaisimmilta kansankulttuurin aloilta. Erittäin runsaasti on uskomuksia ja tapoja sekä kansatieteellisiä kuvauksia ja historiallista muistitietoa. Ilmeisesti varsin tarkkaan Ariste on pannut talteen viimeisten vatjalaisten laulut, loitsut, sadut, legendat, sananparret ja arvoitukset. Kaikissa muistiinpanoissa on kertojia koskevat tiedot. Näitä sekä kielen että sisällön puolesta arvokkaita muistiinpanojaan Ariste valmisti painokuntoon ja julkaisikin jo useita monografioita. Ensimmäinen kokoelma, Kigoria Kuzminin Helsingissä ja Tartossa kertomaa, ilmestyi 1935 nimellä »Wotische Sprachproben». Vuonna 1941 tuli painosta Kuzminin ja Daarja Lehden muistitietoa sisältävä »Vadja keelenäiteid» (ACUT B 49:6). Näitä seurasi v:sta 1960 jo kahdeksan monografiaa ja suuri joukko pienempiä artikkeleita. Tässä mainitsen vain edelliset: »Vadjalaste laule» (1960), »Vadja muinasjutte» (1962), »Vadja rahvakalender»

(1969), »Vadjalane kätkest kalmuni» (1974), »Vadja muistendeid» (1977), »Vadja mõistatusi» (1979), »Vadja pajatusi» (1982) ja »Vadja rahvalaulud ja nende keel» (1986).

Vatjan kielen alkuperästä Ariste on lausunut mielipiteensä useasti, mm. Budapestin fennougristikongressissa 1960: vatjalaiset ovat koillisvirolaista lähtöä, eriytyneet virolaisista joskus ensimmäisellä vuosituhanella.

Ariste tunsi vatjalaisensa – ja vatjalaiset hänet. Vatjaa hyvin puhuvien määrä on huvennut vähiin. Parikymmentä vuotta sitten vanhoissa vatjalaiskylissä oli 30–40 vatjan puhujaa, kaikki Aristen tuttavina. Kun heinäkuussa 1983 kysyin Aristelta, montako vatjan taitajaa vielä on elossa, hän ihmeekseni ilmoitti, että parikymmentä, ja selitti, että viime vuosina on yllättäen paljastunut useita eri tahoille Neuvostoliittoa asettuneita vatjalaisia, jotka kuitenkin vielä hyvin puhuvat äidinkieltään.

Aristen hallitsemaa vatjalaistietoutta on saatu ihailla Suomessakin. Kun hän lokakuussa 1965 vieraili Helsingin yliopiston kutsumana (pitäen 15.10. juhlasalissa luennon aiheesta »Muinaiset itämerensuomalaiset heimokielet»), hän oli kertonut mieliaiheestaan vatjan kielestä opiskelijoille edellisinä päivinä: 13.10. suomen ja sen lähisukukielten lisensiaattiseminaarissa ja 14.10. laudaturseminaarissani. Opiskelijat ihastuivat Aristen eloisaan esitykseen, jota höystivät hänen omakohtaiset muistelonsa mm. vatjalaishautajaisista. Seminaarin lopussa Ariste tiedusteli, haluttiinko vielä kuulla hänen esittävän näytteen vatjan kielestä. Tietysti haluttiin, ja kuulijoiden iloksi Ariste kertoi vatjaksi Luuditsan vatjalaiselta Miko Pimenovilta kuulemansa sadun (julkaistu kirjassa »Vadja muinasjutte» s. 74–78).

Samaan käyntikertaan saatiin vielä sovitetuksi Helsingin ainoan vatjalaisen haastattelu:

Helsinkiin oli tullut tyttärensä luo maaliskuussa 1957 Leningradista vatjalaisnainen Stepanida Timofejevna Pihla-

kas, syntynyt 29.10.1883 länsivatjalaisessa Liivkylässä. Olin hänet muutaman kerran tavannut ja häntä nauhoittanutkin. Kun kerroin tästä Aristelle, hän ehdotti heti yhteistä haastattelua. Se toteutui 16.10. Stepanidan tyttären Miinan luona Merimiehenkatu 14:ssä, jossa vanhus asui. Mukaan otimme Stepanidan hyvän ystävän, Suomeen v. 1943 tulleen Laukaansuun inkeroisen Irina Filimonoffin. Haastattelusta tuli hyvä, kuten arvata saattoi, koska haastattelija puhui samaa kieltä, vieläpä samaa murretta kuin haastateltu, ja tunsivatjalaisen elämästä kiintoisia asioita, joihin hän Stepanidaa taitavasti johdatteli. Nauhaan tuli keskustelua 1 t 10 minuuttia.

Aristen puhumaa vatjaa olen kuullut muulloinkin. Ehkä kaikkein erikoisin tässä mielessä oli hänen kanssaan 14.10.1975 käymäni keskustelu. Olimme sopineet tapaamisesta Castrenianumissa ja siitäkkin, että tällä kertaa hieman tallennetaan Aristen muistelmia ääninauhaan. Aloitin haastattelun tavanomaisin repliikein, kun Ariste ehdotti, että hän mielellään puhuisikin tässä haastattelussa vatjaa. Sehän sopi hyvin, koska keskustelu liikkui enimmäkseen juuri hänen vatjalaistutkimuksissaan. Tunnin pituinen nauha täyttyi, eikä sen aikana kertojan — Aristen — tarvinnut monta kertaa vatjan sanaa tapailla, niin sujuvasti hän sitä puhui.

Vatjalaisten lähinaapurien inkeroisten kieli ja kansankulttuuri on luonnollisesti myös kiinnostanut Aristeä. Vuonna 1956 hän oli ylioppilaiden kanssa inkeroiskylissä, ja samoin monilla myöhemmilläkin vatjan matkoillaan. Arvokas koelma »Isuri keelenäiteid» ilmestyi v. 1960 (sarjassa Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused n:o 5). Siinä on myös pieniä näytteitä ns. Ylä-Laukaan eli Oredežin murteesta, jota eräs Aristen löytämä vanha nainen vielä hiukan muisti. Inkeroiskielen alkuperästä ja asemasta Ariste on useaan otteeseen esittänyt oman mielipiteensä: inkeroinen on erillinen itämerensuomalainen kieli,

ei suomen murre (esim. tutkielmassa »Isuri keelest», ESA 2, 1956).

Liivinrannalla Ariste kävi ylioppilaidensa kanssa kesinä 1948–50. Omien havaintojensa (myös kokeellis-foneettisten mittausten) ja aikaisempien tutkimusten pohjalta Ariste on käsitellyt useita liivin kielen keskeisiä ongelmia, kuten liivin kielen alkuperää ja kehitysvaihteita, erityisesti sen suhdetta viron murteisiin (K voprosu o razvitii livskogo jazyka, 1954) ja liivin palatalisaatiota (ESA 4, 1958). Vaikkei Ariste kesän 1950 jälkeen Liivinrannan kylissä käynytäkään — hän jätti ne perinnöksi oppilaalleen Eduard Väärille —, liivin kieltä kohtaan hänellä oli jatkuvasti mielenkiintoa, mikä näkyy esim. hänen kielikoketuskysymyksiä käsittelevistä tutkielmistaan.

Ylioppilaidensa kanssa Ariste kävi neljänä kesänä (1953–55 ja 1961) myös keski- ja äänisvepsäläisten luona. Hänen oppilaidensa joukosta onkin kehittynyt hyviä vepsän tuntijoita, kuten Tiit-Rein Viitso ja Aime Kährik sekä vepsäläisten henkisen perinteen tallentaja ja tutkija Marje Joalaid. Aristen oppilaiden joukkoon voidaan lukea myös Petroskoissa Kielen, kirjallisuuden ja historian laitoksessa työskennellyt äidinkieliensä vepsän tutkija Maria Zaitseva, joka kuului Aristen johtamaan ryhmään kesällä 1954. Omista muistiinpanoistaan Ariste julkaisi v. 1964 valikoiman äänis- ja keski-vepsäläisiä satuja »Vepsa muinasjutte» (»Töid läänemeresoome ja volga keelte alalt», Tallinn).

Karjalan kielen murteista virolaiset tutkijat ovat keskittyneet Valdain ja Kalininin alueen (ent. Tverin läänin) karjalaan. Monena kesänä ovat Tarton yliopiston opiskelijat olleet näissä karjalaiskylissä kieltä ja muuta perinnettä tallentamassa. Kahdesti Ariste oli retkikunnan johtajana (kesinä 1951 ja 1952 Valdain kylissä), mutta jatkuvasti hän oli näitä matkoja tukemassa ja oppilaitaan ohjaamassa retkillä kertyneen aineksen muokkaamisessa.

Katsauksia

Kenttätöön tärkeyttä kielentutkijalle suurkerääjä Ariste erityisesti tähdensi ja pahoitteli sitä, etteivät nuoremmat virolaiset fennougristit enää tahdo lähteä kentälle, vaikka heidän pitäisi olla kenttätöissä jo senkin vuoksi, että ylioppilaat tarvitsevat retkillä pätevää ohjausta.

Edellä olevasta näkyy, että Ariste oli omalta kuulemalta tutustunut kaikkiin itämerensuomalaisiin kieliin, tehnyt niistä muistiinpanoja puolen vuosisadan ajan ja — mitä erityisesti on syytä arvostaa — valmistanut keräämiään aineksia painokuntoon ja voinut itsekin osaksi huolehtia niiden julki tulosta.

Tutkiessaan itämerensuomalaisten kielellisiä kosketuksia naapureihin Ariste luonnollisesti mietti myös ims. kielten syntyä ja kehitystä. Tässä mainitsen vain hänen tiivistetönsä artikkelinsa »Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk» v. 1956 ilmestyneessä merkittävässä kokoelmassa »Eesti rahva etnilisest ajaloost».

Paitsi lainasanoja Ariste on useissa kirjoituksissa käsitellyt muitakin sanaston (myös nimistön) seikkoja. Mainitsen näistä vain yhden, Aristen kombinaatioitaitoa mielestäni hyvin edustavan artikkelin »Die ältesten Substrate in den ostseefinnischen Sprachen» (SFU 1971 s. 251–258). Sen huomattavasti laajempi versio »Mõnda substraadist» on ensimmäinen luku v. 1981 ilmestyneessä Aristen kokoelmassa »Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega».

Vaikka edellä olevasta katsauksesta jää paljon pois, tähdennän vielä erästä puolta Aristen tutkijankuvassa, nimittäin hänen kulttuurihistoriallisia artikkeleitaan. Hän on piirtänyt kymmenistä alansa ja lähialojen tutkijoista henkilökuvia, sisällökkäitä ja usein omin henkilökohtaisin muistoin sävytettyjä. Niissä hän on käsitellyt etenkin virolaisia tutkijoita K. J. Petersonista, F. R. Kreuzwaldista, F. J. Wiedemannista, M. Veskestä aina eksiilissä eläneihin kollegoihinsa Peeter Arumaahan, Julius Marikiin, Julius Mägisteen, Andrus Saaresteen ja Valter Tauliin, mutta myös mo-

nia ulkomaalaisia, joukossa suomalaisiakin. Wiedemannista kirjoittamiensa artikkelien pohjalta Ariste julkaisi v. 1971 (kuvitettuna 1973) kauniin monografian »Ferdinand Johann Wiedemann», joka esim. Wiedemannin sanakirjan käyttäjälle on tarpeellinen opas. Aristen eri ta-
hoille sirottamat tutkijainkuvaukset olisi hyvä saada kootuksi yksiin kansiin.

Aristen aika Tarton maineikkaassa yliopistossa kesti kauan, melkein hänen kuolemaansa saakka. Luovuttuaan luentojen pitämisestä kevätlukukauden 1989 jälkeen hän edelleen kävi usein vanhassa laitoksessaan oppilaitaan tapaamassa; kaikki Viron fennougristithan ovat olleet hänen oppilainaan. Juuri Aristelle lankeaa pääansio siitä, että virokielen ja sen sukukielen tutkimusharrastus pääsi sodan jälkeen elpymään, vaikka olot olivat henkisesti ja taloudellisesti raskaat. Ariste osasi ja jaksoi kannustaa nuorisoa. Tulokset näkyvät sekä yliopiston piirissä Tartossa että Kielen ja kirjallisuuden instituutissa Tallinnassa.

Aristen vaikutus ulottuu myös Viron ulkopuolelle, kielisukulaisten pariin. Tarton yliopistosta tuli tärkein jatkokoulutuspaikka Neuvostoliiton fennougristeille, jotka sitten palasivat tutkimaan äidinkieltään tasavaltansa tiedeakatemian kielitieteen osastossa sekä opettamaan sitä yliopistossa ja kasvatusopillisessa korkeakoulussa.

Alansa kansainvälisessä yhteistyössä Ariste oli mukana niin paljon kuin suinkin oli mahdollista. Kansainvälisissä fennougristikongresseissa, joista ensimmäinen pidettiin 1960 Budapestissa, hän oli keskeisiä henkilöitä. Vuonna 1970 kongressi kokoontui Virossa ja presidenttinä oli tietenkin Ariste. Ystävällisen tyylikkääseen tapaansa hän johti suurta kongressia niin että osanottajille jäi hyvä mieli — ja vakaa usko Viron kansallisen kulttuurin uuteen nousuun.

Suomalaisille Ariste oli tullut tutuksi jo 1930-luvulla, jolloin hän teki tutkimustyötä Helsingissä ja opetti viroa Jyväskylän kesäyliopistossa. Kun Suomen ja Viron kulttuurisiltaa pitkän tauon

jälkeen vihdoin päästiin uudelleen rakentamaan, oli Ariste Viron puolella sen vankin tukipilari. Monet kerrat hän kiehtovalla tavallaan esitteli suomalaisille ryhmille ja yksityisille tutkijoille Tarton vanhaa kunnianarvoisaa yliopistoa ja oman katederinsa töitä ja suunnitelmia. Tämän saimme sykehdyttävällä tavalla kokea silloinkin, maaliskuun lopussa 1964, kun 24:n suomen kielen ja lähiaineiden opiskelijan kanssa vierailimme Tallinnassa ja Tartossa, kymmenkunta päivää sen jälkeen kun presidentti Kekkonen seurueineen oli tehnyt suhteidenavausmatkansa Viroon. Tartossa Ariste kumppaneineen hoiteli meitä tehokkaasti, järjesti runsaan ohjelman, johon hänen ja professori Arnold Kasken luentojen lisäksi kuului todella hyvien etelävirolaisten murteenpuhujien ja kahden marilaisen opiskelijan haastattelunauhoitukset — sekä leppoisaa yhdessäoloa virolaisten opiskelijain kanssa.

Aristen työkyky säilyi pitkään hyvänä. Vielä puolivälissä vuotta 1983 hän kertoi minulle aloittavansa kirjalliset työt päivittäin noin klo 6–1/2 7, työskentelevänsä 1/2 9:ään, jolloin vaimo kutsuu aamiaiselle. Päivällä hän askarteli puutarhassa mutta illalla istui taas työpöydän ääressä, tavallisesti kirjoittaen koneella puhtaaksi aamulla syntyneitä konseptia. Ennen nukahtamista hän kertoi lukevansa jotakin kevyempää, silloin parhaillaan Fr. Tuglaksen Suomea koskevia muistelmia.

Tutkimusten ohessa uuras Ariste kirjoitti myös muistelmia. Päiväkirjaa hän piti jo koulupoikana, mutta nuo päiväkirjat hävisivät sodan aikana. Vuonna 1950 hän aloitti jälleen päiväkirjamuistiinpanot. Tuota vuotta aiemmat tapahtumat Ariste sai pannuksi paperille säilyneisiin dokumentteihin ja erinomaisen muistiinsa tukeutuen. Ja tätä »valmista» käsikirjoitusta oli heinäkuussa 1983 tavatessamme jo 800 käsikirjoituksen sivua! Lukuisat Suomen matkat ja yleensäkin suomalainen tuttavapiiri ovat saaneet muistelmissa melkoisen osan, kertoi Ariste.

Kun tapasin Aristen Tartossa 20.5.1987 — silloin minulla oli yhdessä Pekka Laaksosen kanssa ilo ojentaa Kalevalan juhluvuoden toimikunnan puolesta kunnioitetulle akateemikolle Kalevalan juhluvuoden hopeinen mitali —, panin merkille, että Aristen askel oli edellisestä tapaamisesta lyhentynyt, mutta henkisesti hän oli virkeä ja puhelias kuten aina. Hän kertoi edelleen lukevansa paljon, jonkin verran kirjoittavansaakin, etupäässä kirja-arvosteluja ja muistelmia. Juuri muistelmanluonteista tekstiä on helppo kirjoittaa, hän naurahti. Siihen minä kyllä lisäisin: onhan se helppoa, kun hyvä muisti on säilynyt korkeaan ikään saakka. Aivan hiljan hän oli lähettänyt Looming-aikakauslehden toimitukselle laajahkon kirjoituksen »Saareste inimesena». Ariste antoi suuren arvon Saarestelle kannustavana, pedagogisesti oivallisena yliopistonopettajana ja rehtinä vanhempana tutkijatoiverina — ja sen hän halusi artikkelissaan tuoda julki.

Sytä Aristen hellittämättömään uustrastukseen voi aavistaa olleen moniakkin. Yksi lienee se, että hän huomatakseni aivan tietoisesti pyrki torjumaan mielestään työvirettä haittaavat muistot, sellaiset kuin sodanjälkeiset ankarat kuulustelut, vankilassa olonsa, Tarton yliopiston päärakennuksen palon 21.12.1965, jolloin tuhoutui myös hänen oppituoлина arkistossa säilytettyjä, vain käsikirjoituksena olevia tutkimuksia ja aineskoelmia. Näihin mielestä torjuttaviin asioihin kuuluivat myös uudemman, glasnostin ajan tapahtumat. Viimeksi tavatessamme, 30. elokuuta 1989, Ariste sanoi välttävänsä radion kuuntelua ja sanomalehtien lukemista niin paljon kuin mahdollista, koska pelko edelleen asui hänen rasittuneessa sydämessään.

Tässä viimeisessä tapaamisessamme oli jo jäähyväisten tuntu. Ariste näytti minulle eräitä suuren kirjastonsa aarteita, kertoi jo lahjoittaneensa osan yliopiston kirjastoon ja antavansa pian lisää. Hartaasti — ja alakuloisena — hän otti esille huolella puhtaaksi kirjoitettuja vat-

Katsauksia

jalaiskokoelmiaan, joista arvioi saaneensa julki vain noin viidenneksen. Pitkään hyvästellessämme sekä sisällä että pihamaalla, jonne hän vieraansa saatteli, sain tavanomaiset: »Vielä me tapaamme!», mutta tähän Ariste heti vastasi: »Emme enää tapaa.» Hän oli oikeassa. Viisi kuukautta myöhemmin, hänen syntymäpäivänsä aattona 2.2.1990 tuli Tallinnasta viesti: akateemikko Ariste on tänä aamuna kuollut.

PERTTI VIRTARANTA

Y. H. Toivosen satavuotismuisto

Yrjö Henrik Toivonen oli syntynyt Turun läänin Koskella tammikuun 19. p:nä 1890. Köyhistä oloista lähtenyt poika pääsi alkamaan koulunkäyntinsä verratien myöhään tullen ylioppilaaksi 1911

Turun suomalaisesta reaalilyseosta. Filosofian kandidaatin tutkinnon hän suoritti E. N. Setälän ja Heikki Paasosen oppilaana 1917. Toivosen luonteen monipuolisuutta kuvaa se, että kielitieteen ohessa hän oli kiinnostunut mm. filosofiasta ja taidehistoriasta. Tulevan tutkijanuran kannalta ratkaisevaa oli pääsy jo opintoaikana suomen kielen etymologista sanakirjaa suunnitelleen Setälän tutkimusapulaiseksi, jonka tehtävänä oli keräillä suomen kielen sanoille vastineita sanahistoriallisista tutkimuksista ja sukukielten sanakirjoista. Tohtorinväitöskirjansa Toivonen julkaisi 1927, ja seuraavana vuonna hänestä tuli suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen dosentti. Jo tätä ennen hän oli ollut verraten pitkään yliopiston opettajana, hoitaen vuodesta 1923 aina vuoteen 1930 suomen kielen lehtorin viransijaisuutta. Setälän perustaman tutkimuslaitos »Suomen suvun» palveluksessa hän oli alusta asti eli vuodesta 1930, ja Setälän kuoltua hän toimi laitoksen johtajana 1935–1953. Edustamansa oppiaineen varsinaiseksi professoriksi Toivonen tuli 1934 ja Suomen Akatemian jäseneksi 1948. Toivonen valittiin useihin luottamustehtäviin. Hän oli mm. Historiallis-kielitieteellisen osaston dekaanina, Suomalaisen Tiedeakatemian ja Suomalais-ugrilaisen Seuran esimiehenä sekä Alfred Kordelinin säätiön hallituksen puheenjohtajana. Finnisch-Ugrische Forschungenin toimituksen jäseneksi hän tuli 1933 ja oli päätoimittajana 1935–1956. Virittäjän toimituskuntaan hän kuului 37 vuotta. Hänen elämänsä päättyi pitkällisen ja vaikean sairauden jälkeen toukokuun 16. p:nä 1956.

Y. H. Toivosen ura oli harvinaisen suoraviivainen. Vielä hänen muutamaiset ikätoverinsakin ennättivät osallistua Suomalais-ugrilaisen Seuran suureen ainekeruuhankkeeseen, mutta Toivosen osalta tutkimusretket supistuivat pikaisesti käynteihin Inarin Lapissa, Vermilannissa ja Virossa, minkä lisäksi hän keräsi 1921 Suomeen tulleilta pakolaisilta jonkin verran lyydin sanastoa; nämä